

НАЦИОНАЛНА УСТАНОВА
ЗАВОД ЗА ЗАШТИТА НА СПОМЕНИЦИТЕ
НА КУЛТУРАТА И МУЗЕЈ – БИТОЛА

ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ

БР. 20

БИТОЛА

2017

**ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ БР. 20 НА
Н.У. ЗАВОД ЗА ЗАШТИТА НА СПОМЕНИЦИТЕ
НА КУЛТУРАТА И МУЗЕЈ – БИТОЛА**

Издавач:

НУ Завод и музеј Битола

За издавачот:

д-р Александар Литовски

Претседател на редакциски одбор:

д-р Мери Стојанова

Технички секретар:

м-р Јове Парговски

Членови на редакциски одбор:

Надежда Георгиева

м-р Ристо Палигора

Енгин Насух

Владо Ѓоревски

Лектор: Стево Гадовски

Тираж: 300

СОДРЖИНА

Александар ЛИТОВСКИ ПРИЛОГ ЗА ЖИВОТОТ НА ВАСИЛ КОРАИЦОВСКИ, БОРЕЦ ОД ЕГЕЈСКИОТ ДЕЛ НА МАКЕДОНИЈА.....	1
Роберто ТРАЈКОВСКИ ГЕРМАНСКАТА НАДВОРЕШНА ПОЛИТИКА СПРЕМА МАКЕДОНИЈА (1878-1944 ГОДИНА).....	13
Станимир СТАНЕВ, ПРЕСВРТОТ ВО СУДБИНАТА НА ЕДЕН БУГАРСКИ ВОЈНИК-АНТИФАШИСТ ЗАПОЧНАЛА ВО БИТОЛА.....	22
Васко ГИЧЕВСКИ АНАЛИЗА НА НЕКОЛКУ АСПЕКТИ ОД ПОЕДИНЕЧНИОТ ФИСКАЛЕН ПОПИСЕН ДЕФТЕР ЗА БИТОЛСКАТА НАХИЈА 1467-1468.....	30
Никола МИНОВСКИ ПРЕСТОЈОТ НА ЃОРЃИ СУГАРЕВ, ВО МЕСЕЦ МАРТ 1906 ГОДИНА, ВО КИЧЕВИЈАТА.....	37
Александар СИМОНОВСКИ ПОЛИЦИСКОТО ДОСИЕ НА МИЛИВОЈ ТРБИЌ КАКО ИЗВОР ЗА ПРОУЧУВАЊЕТО НА НЕГОВИОТ ЖИВОТ И НЕГОВОТО ДЕЛО.....	44
Рубинчо БЕЛЧЕСКИ ПРИЛЕПЧАНИ, ПРИЛЕП И ПРИЛЕПСКО ВО „КРВАВАТА“1942.....	52
Габриела ТОПУЗОВСКА СОСТОЈБИТЕ ВО ЗДРАВСТВОТО ВО НРМ (1945-1965).....	64
Мери СТОЈАНОВА НАРОДНИТЕ ВЕРУВАЊА ЗА ВАМПИРИ ВО БИТОЛСКО, ПОВРЗАНИ СО ТРАГИЧНИТЕ НАСТАНИ ОД ПРВАТА СВЕТСКА ВОЈНА.....	73
Горан ВАСИЛЕСКИ ЕТНОКОРЕОЛОШКИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА ОРАТА ОД ЕТНИЧКИОТ ПРЕДЕЛ СТРУШКО ПОЛЕ	80
Стојанче КОСТОВ НАРОДНИТЕ ОРА ВО ФИЛМУВАНИТЕ ВИДЕОЗАПИСИ НА НАЦИОНАЛНИОТ ФИЛМСКИ ФОНД НА КИНОТЕКА НА МАКЕДОНИЈА.....	92
Драгица ЧЕКОРОВСКА КОПАНИЧАРИТЕ ОД ЗЗН „СТАРИ ЗАНАЕТИ“ ОД НЕГОТИНО.....	99
Лилјана МАКАРИЈОСКА ЗА РАСТИТЕЛНИОТ СВЕТ ВО МАКЕДОНСКАТА ТРАДИЦИОНАЛНА КУЛТУРА.....	109

Слободан СТОЈКОСКИ СРЕДНОВЕКОВНО КОПЈЕ ОД ЈЕНИ ЦАМИЈА – БИТОЛА.....	122
Роберт МИХАЈЛОВСКИ ПРИЛОЗИ ЗА УБИКАЦИЈАТА НА СРЕДНОВЕКОВНИТЕ КРЕПОСТИ НА ПЕЛАГОНИЈА И БИТОЛА.....	130
Бранислав РИСТЕСКИ СЛОВЕНСКИ НАОДИ ОД РАНИОТ И ПОЛНИОТ СРЕДЕН ВЕК ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА.....	138
Душко ТЕМЕЛКОСКИ СОБРАНИЕ - БУЛЕВТЕРИОН ВО СТИБЕРА.....	152
Александар МИТКОСКИ НОВИ СОЗНАНИЈА ЗА ЕНЕОЛИТОТ ВО ПРИЛЕПСКИОТ ДЕЛ НА ПЕЛАГОНИЈА И МАРИОВО.....	163
Гоце ВЕЉАНОСКИ ИСЧЕЗНАТИ СЕЛА ВО ДОЛНА КОПАЧКА.....	180
Оливера МАКРИЕВСКА ВОДЕНИ СИСТЕМИ – ИНОВАТИВНИ МЕТОДИ ЗА ЧИСТЕЊЕ НА СЛИКАНИ ПОВРШНИ ВО КОНЗЕРВАЦИЈАТА И РЕСТАВРАЦИЈА.....	189
Соња Стрезоска ВЕЉАНОВСКА ОДГЛАСОТ НА СТРАНСКИОТ ПЕЧАТ НА ПОЛИТИЧКАТА КРИЗА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА 2014-2016 ГОДИНА.....	207
Биљана ТЕМЕЛКОСКА ИЗЛОЖБЕНА ДЕЈНОСТ НА Н.У. ЗАВОД И МУЗЕЈ - ПРИЛЕП.....	227

398.4 (497.774)

Мери СТОЈАНОВА*

НАРОДНИТЕ ВЕРУВАЊА ЗА ВАМПИРИ ВО БИТОЛСКО, ПОВРЗАНИ СО ТРАГИЧНИТЕ НАСТАНИ ОД ПРВАТА СВЕТСКА ВОЈНА

Апстракт: Текстот се однесува на еден сегмент од традиционалната култура, или поточно од комплексот на народни верувања присутни во Битолско, кои, под влијание на воените дејствија од Првата светска војна, инкорпорира специфични елементи. Во него се опфатени материјали – кои се однесуваат на приказите на вампирите кои се појавиле како резултат на насилната смрт на војниците за време на воените случувања од наведениот период, и нивното своевидно отелотворување за кое „сведочи“ локалното население.

Клучни зборови: Битолско, Прва светска војна, вампири.

Митските суштества – демони претставуваат значаен корпус од системот на народни верувања на македонското население во Битолско. Тоа може да се заклучи од бројните анализирани емпириски, теренски материјали, што не е за изненадување, имајќи предвид дека системот на народните верувања¹²⁹, генерално, изобилува со најразлични елементи и форми кои создаваат една исклучително богата содржинска композиција. Овој систем на верувања не е својствен и присутен само кај македонското население на овие простори, туку тој претставува составен дел од поширокиот систем на народни верувања на многу народи од периодот пред моноистичките религии, кои како сурвивали останале и до денешни дни¹³⁰.

Согласно интерпретативните потреби системот на народни верувања, генерално, може да биде поделен на народна митологија и народна демонологија. Овие потсистеми во своите рамки вбројуваат мноштво на најразлични митски суштества и појави преку чие постоење, всушност, се појаснува народниот светоглед. Тука ги среќаваме претставите за настанокот и постоењето на Сонцето, Месечината, Светот - „овој“ и „оној“ свет, природен и натприроден, идеален и реален, и т. н. Ги среќаваме претставите за самовили, наречници, вампири и др. митски суштества и појави. Но, и покрај сите индивидуални карактеристики она што е

*Д-р Стојанова Мери, Етнолог, виш кустос НУ „Завод и музеј“ – Битола, Македонија, Климент Охридски бб, 7000 Битола, etno_m@yahoo.com

¹²⁹Вражиновски Танас, „Македонска народна митологија“, Скопје 2002 год. 29-34; Вражиновски Танас, „Народна митологија на Македонците“, Кн. 1, Скопје – Прилеп 1998

¹³⁰Чаусидис Никос, „Митските слики на Јужните Словени, Скопје 1994

впечатливо е фактот на постоењето на очигледна и изразена дихотомија. Така добиваме, речиси без исклучок, спротивставеност на добра и лоша страна, постоење на добри – позитивни или лоши – негативни, суштества и сили, поделба на човечка реалност - „овој свет“ и митска реалност – „оној свет“¹³¹ и др.

Начелната подвоеност и спротивставеност не значи и нивна конкретна и целосна исклученост. Напротив, во свеста на луѓето, помеѓу кои и да се две навидум спротивставени категории, постои трајна, меѓусебна, врска. Постоењето на оваа врска во народниот светоглед е сосема експлицитна, јасна и „реална“. Тоа значи дека и комуникацијата, а со тоа и преминот од едниот во другиот свет е прифатена реалност. Она што ја карактеризира таа врска е нејзината непостојаност. Тоа значи дека таа се воспоставува само во одредени услови, време и простор, а за воспоставување на таквата врска често пати бил потребен и одреден медиум.

Преминот од едната во другата реалност, или од едниот во другиот свет не се доживувал како сосема безопасен. Поради тоа, треба да се обрне внимание на начинот и дејствијата – обредите, кои треба да обезбедат сигурност и безбедност на носителот на дејството, а, воедно, и на пошироката општествена заедница. Во исто време тие треба да дефинираат или постават своевидна граница или бариера која митските, демонски суштества, од кој и да е облик, не би можеле непречено да ја преминат, па, соодветно на тоа, да преминат од еден во друг свет. Неконтролираниот премин на митските суштества се доживувал како своевидна закана за пошироката општествена заедница, бидејќи тие на различни начини може да ја нарушат структурата на секојдневното живеење на заедниците, и да ѝ нанесат зло. За таа цел постојат ред на востановени забрани или табуа¹³² кон кои населението се придржува за да бидат спречени ваквите појави. Следејќи ја ваквата аналогија, може слободно да истакнеме дека едно од највпечатливите митски, демонски суштества, во системот на народни верувања на Македонците, е вампирот¹³³.

Неговата појава и форма е секогаш врзана за дејствата или постапките кои живите ги направиле кон умрените. Во прв ред, тоа се превентивните обредни дејствија кои би требало да го спречат повампирувањето на поединечни покојници. Нивното неизвршување или пак ненавремено извршување носеле ред причинско - последични појави кои своевидна материјализација добивале во светот на живите.

¹³¹Ристески Љупчо, „Категориите Простор и Време во народната култура на Македонците“, Скопје 2005, стр. 262

¹³²Bandić Dušan, “Tabu u tradicionalnoj kulturi Srba”, Beograd 1980, str. 112-121

¹³³„Словенска митологија, Енциклопедијски речник“, Редактори Толстој М Светлана, Раденковић Љубинко, Београд 2001, ВАМПИР – стр.61-62

Во услови на војна, и тоа особено кога најголемиот дел од војниците кои, воедно, се непознати припадници на туѓа војска, религија и сл., умираат од насилна смрт, корпусот на превентивни обредни дејствија комплетно изостанува. Затоа не е за изненадување фактот што оваа појава на повампирување, како една од најспецифичните и контекстуално најблиски со периодот на Првата светска војна и воените дејствија во Битолско, оставила свој белег во народните верувања и кажувања на локалните жители.

„Јас убо виду, јас го брка него. Мене сакаше да ме вампире. Абре тој, вампир тој беше од отепаните вака, посмртче....“¹³⁴

Градењето на митовите, митските претстави и целокупните митски структури кај македонското население како и кај други народи, во прв ред, се темелат на цврстата верба на луѓето во нивното „реално“ постоење. Реалноста и веродостојноста на претставите за вампирите е дотолку поголема кога таа е презентирана како лично искуство на информаторите или некој нивен близок. Тоа не дозволува никаков сомнеж во вистинитоста¹³⁵, за што може да се увериме и од кажувањата на самите информатори.

„Вампир. Вампир се појави овде во нашето место баш фронто ко се скина тоа.“¹³⁶

Во овој контекст, треба да се напомене дека карактеристиките кои ги поседуваат овие демонски суштества, во прв ред, произлегуваат од начинот на живот и смрт. Во конкретниот случај, причините за повампирување на војниците кои учествувале во воените дејствија за време на Првата светска војна се сведува на вербата на локалното население дека насилната смрт доведува до своевидна трансформација на духот на покојникот.

Сликата која луѓето ја граделе и имале за овој тип на вампири, не претставувала само празна форма. Напротив, таа ги носела карактеристиките и својствата на вистинските личности – војници, кои токму ја дефинирале нивната суштина и по нивното напуштање на земскиот свет. Такви се, на пример, воинствените повици.

„За вампирите. Е тога така викаа. Камени врв, тамо и слушаме коа викаа – Ураа, ураа! На нож! На нож! Така викаја тија тамо. Вампирите. Вампирите кој ќе вика. Тија викаја, као шо се биле тамо, као

¹³⁴ АИФ м.л.бр.56, инф. Атанас Трпчев Милешев (стар 90 год) с. Маково, снимен 1973 год. Забележал Лазар Ристески

¹³⁵ Петреска Весна, „Категориите близина и дистанца“, Скопје 2008, стр. 104

¹³⁶ АИФ м.л.56, инф. Атанас Трпчев Милешев (стар 90 год.) с. Маково, снимен 1973 год. Забележал Лазар Ристески

*шо трчале, као шо се т'лкле, као шо се дупили и така викаат тија. Као се замешуале.*¹³⁷

Или:

*„Тука се кажува дека наводно навечер се слуша таму: - Урааа!!! Војската кај шо си одела. По кажувања така, тоа го имам слушано. На фронто кај шо била линијата, тука и претежно ноќно време не оделе со овци тамо.*¹³⁸

Неизвршувањето на превентивните дејствија кои потенцијално доведувале до повампировањето на војниците не биле единствената причина за ваквиот чин. Во поедини случаи се верувало дека и несоодветното погребување на војниците што требало да обезбедат сигурен премин на покојникот од „овој“ на „оној“ свет, може да бидат причина за нивно повампировање. Кај голем број вакви случаи забележуваме цврста верба и константно преплетување на два системи на верувања и тоа претхристијански и христијански, кои населението ги носело спонтано, неоптоварено со бремето на нивната конфликтност забележлива во денешните услови.

*„Абре, крвта на чоeko се соединува. Се соединува крвта, крвта. Крвта та ко ќе се соедини ами ако го прескоче нешто, така гаол сетне. Сега – зашто сака чоек да го четии и да го пеии со вангелијата. Е така не пеан чоек и неопсечен тој ќе се сва... Ете затоа сака да го вардии да не го прескоче нешто. Не смеј се. Не смеј се. Така ти кажувам на вистина.*¹³⁹

Губејќи ги телесните атрибути, духот на мртвиот војник, иако навидум невидлив, според верувањата на луѓето, зазема друга видоизменета форма, препознатлива за демонските суштества воопшто.

*„Значи претворен од крвта и по тоа значи мнозина луѓе туа оградиса на тоа место тој на истото на нашио синор Топлидол, местото се викаше Преслопта. И оттуа доведе и тераше до вранцуските окопи, дотука и држеше луѓето....Тој нема коски. Во крв. Мрежа и крв. Вампирот нема коски тој.*¹⁴⁰

Не наоѓајќи го вистинскиот пат за да премине на „оној свет“, душата туку останува да лута, и, во знак на одмазда за оваа своја состојба, врши различни злосторства на „овој свет“.

¹³⁷ АИФ м.л. 2/2, инф. Косте Трајков Костов (стар 92 год.) с. Старавина, снимил Г. Пајтонциев

¹³⁸ Сопствени теренски истражувања, Живко Јошевски, с. Орле (февруари 2017)

¹³⁹ АИФ м.л. 2/2, инф. Косте Трајков Костов (стар 92 год.) с. Старавина, снимил Г. Пајтонциев

¹⁴⁰ АИФ м.л. 2/2, инф. Косте Трајков Костов (стар 92 год.) с. Старавина, снимил Г. Пајтонциев

„Еден имаше Трајко се викаше доста еден полсаат оттаму од кај шо го тепаше, до дур да то остае него. И тој полуде чоeko!“¹⁴¹

Нивниот гнев не бил насочен само кон луѓето туку и кон домашните животни, сфатени како директно нарушување на световните граници и/или напад на одредено семејство. Имајќи го предвид значењето коешто го поседувал добитокот за опстанок на индивидуалните и колективни заедници, особено по воениот пустош со кој бил зафатен целокупниот регион долж фронтовската линија, стравот на луѓето за опстанокот на нивниот добиток може да се смета за сосема оправдан.

„Оти претежно овците ги паселе то време. Ноќе. Дење, дека жешко времето и ги одбегнувале тие места од одење таму зато што се плашеле од... дане има некој... свампирено некој...“¹⁴²

Заради заштита на добитокот од овие демонски суштества, луѓето честопати пристапувале кон соодветни обредни дејствија кои имале за цел да го избркаат вампирот. Овие обредни дејствија, без исклучок, ги вршеле „стручни“ лица, кои, според народното верување, биле единствените упатени во тајните на надреалното и кои знаеле и можеле на соодветен начин да се справат со овие демонски суштества.

„Имало некоја жена која што праела некои адеи тамо. Абе шо знам како да Ви кажам? Палеле иколки од желки. Корупки од желка. Невечер. (заб. ги палела). Ко ќе мирисало од та миризбата бегале така. Темјан. Не знам точно. Не ме сваќајте...“¹⁴³

Комуникацијата со оној свет, според народниот систем на верувања, покрај жените¹⁴⁴ кои, заради низа специфични карактеристики, биле тие кои поседувале натприродни сили и претставувале мост помеѓу двата светови, можеле да ја извршуваат и мажи, иноверци или Цигани¹⁴⁵, кои, заради различниот, потемен тен, се претпоставувало дека слободно комуницираат со темната страна на светот, односно со „оној“ свет.

„Тија вапирџии шо испаѓаат едни вапирџии шо и пулат вапирите и болките шо и пулат на гоедата, тија вапирџии се.“¹⁴⁶

Врз основа на приложеното може да се заклучи дека системот на народни верувања, не препуштил нити еден елемент на случајноста. Напротив, неговата начелна сегментираност, во суштина, е само привидна бидејќи, од неговата прва, па сè до неговата последна фаза, постои еден

¹⁴¹ АИФ м.л.56, инф. . Атанас Трпчев Милешев (стар 90 год) с. Маково, снимен 1973 год. Забележал Лазар Ристески

¹⁴² Сопствени теренски истражувања, Живко Јошевски, с. Орле (февруари 2017)

¹⁴³ Сопствени теренски истражувања, Живко Јошевски, с. Орле (февруари 2017)

¹⁴⁴ Петреска Весна, „Категориите близина и дистанца“, Скопје 2008, стр.131-133

¹⁴⁵ Бандић Душан, Народна религија Срба у 100 појмова, Београд, 1991, (Циган) стр. 142; (Вампир) стр. 180;

¹⁴⁶ АИФ м.л. 2/2, инф. Косте Трајков Костов (стар 92 год.) с. Старавина, снимил Г. Пајтонциев

навидум рационален след на обредни дејствија кои имаат една и единствена цел: да обезбедат добробит на локалната општествена заедница, но и на оној кој неа ја напушта.

Дури и во услови на војна, како што е случај со Првата светска војна, неселението во Битолско се обидело да ги надмине своите стравови и страдања преку подредување на еден сегмент од системот на верувања на новите, воени услови. Исполнет со лични „директни“ искуства, но и со доживувања на блиски луѓе, се создава еден за нас сосема ирационален, но за нив безпоговорно, рационален свет чија подреденост и стабилност на соодветните нормативи, обезбедува подреденост и стабилност и на овој свет. Ова, во дадените услови, за локалното население било и единствено важно.

Резиме

Способноста на луѓето и на народната култура во своите разнородни системи да инкорпорира поединечни делови и етапи на различни историски настани и случувања, и согласно своите поимања за светот да ги постави во рамките на својот народен светоглед, е еден особен културолошки феномен. Неговото значење е уште поголемо бидејќи така и нам ни овозможува да ја согледаме реинтерпретацијата на бројните животни премрежја низ кои населението минувало и начинот на којшто тоа се обидувало да се соочи со нив.

Еден таков пример е, и примерот на појавата на вампирите која настанала како резултат на насилната смрт на војниците за време на воените дејствија во Битолско од периодот на Првата светска војна.

Интерпретацијата на причините за нивната појава, нивниот изглед и манифестација, како и начинот на којшто локалното население се обидувало да се избори со нив, се одличен пример кој зборува за богатството и комплексноста на системот на народни верувања застапен во Битолско.

Summary

The ability of people and their traditional culture to incorporate certain parts and historical events into their diverse systems, and according to their understanding of the world to integrate or position them into their traditional worldview, is a specific cultural phenomenon. Its' significance is even bigger because it allows us to perceive the reinterpretation of numerous life obscurities of the population and the way they were trying to face them.

One, such example, is the example of the appearance of the vampires, which had occurred as a result of the violent death of the soldiers during the military actions in Bitola region in the period of the First World War

The interpretation of the causes for their appearance, their manifestation, as well as the way of how the local population tried to fight them, are an excellent example of the richness and complexity of the traditional beliefs of the population in Bitola region.

Библиографија

Bandić Dušan, “Tabu u tradicionalnoj kulturi Srba”, Beograd 1980

Бандић Душан, „Народна религија Срба у 100 појмова“, Београд, Нолит, 1991

Вражиновски Танас, „Македонска народна митологија“, Скопје 2002

Вражиновски Танас, „Народна митологија на Македонците“, Кн. 1, Скопје – Прилеп 1998

Петреска Весна, „Категориите близина и дистанца“, Скопје 2008

Ристески Љупчо, „Категориите Простор и Време во народната култура на Македонците“, Скопје 2005

„Словенска митологија, Енциклопедијски речник“, Редактори Толстој М. Светлана, Раденковић Љубинко, Београд 2001, ВАМПИР

Информатори

1. Атанас Трпчев Милешев (стар 90 год) с. Маково, снимен 1973 год. АИФ м.л.бр.56, (Забележал Лазар Ристески);
2. Косте Трајков Костов (стар 92 год.) с. Старавина, снимил Г. Пајтонциев, АИФ м.л. 2/2;
3. Живко Јошевски, с. Орле, живее во Битола, (февруари 2017), Сопствени теренски истражувања;
4. Петрија Ристевска, с. Скочивир (ноември 2016), Сопствени теренски истражувања;